

АМЕРИКАНО-ЄВРОПЕЙСЬКІ ВІДНОСИНИ ПЕРІОДУ ПРЕЗИДЕНТСТВА ДЖ. БУША-МОЛОДШОГО

ЛАКІШИК Д.М.,
кандидат
історичних наук,
старший
науковий співробітник,
Інститут світової економіки
і міжнародних відносин
НАН України

У статті досліджуються проблеми трансатлантичних відносин періоду президенства Дж. Буша-молодшого. Проаналізовано причини трансатлантичних протиріч між США і Європою, які формувалися протягом значного періоду. Доведено, що це дві цілком протилежні стратегії – сили (США) і слабкості (Європа), з яких виникають відмінності в категорії визначення національних інтересів, оцінка загроз і засобах реагування на них.

Ключові слова: США, Європа, трансатлантичні протиріччя, доктрина Дж. Буша.

Завершення Другої світової війни привело до того, що в 1945 р. Європа була знесилена та збанкрутіла в усіх відношеннях; її націоналістичні амбіції та ідеології – зруйновані й дискредитовані, території спустошені війною. У повоєнний період майбутнє Європи перебувало в руках двох над потуг, які були радше виразниками універсалістської, ніж націоналістичної ідеології. Вони імплантували в Європу свої цінності, але з різною ефективністю на Сході та на Заході. Світовий комунізм не зміг укорінитися серед народів Центральної і Східної Європи й зрештою зазнав краху, зруйнувавши й саму імперію.

Північноамериканська ліберальна демократія мала істотний вплив на процес трансформації системи західноєвропейських цінностей і насамперед на тих європейців, які гостро відчували інтелектуальний і моральний вакуум. Північноамериканську демократію не було прийнято повністю, але її засади мали важливе значення для подальшого політичного, економічного і культурного розвитку Європи. Пізніше заявлені лібе-

ральні ідеали європейського співтовариства за підтримки США втілювались у наднаціональний варіант легітимації національних інтересів. Кожна західноєвропейська країна частково сприймала, частково відкидала північноамериканський вплив і сьогодні неоднозначно ставиться до нього.

Однак завершення «холодної війни» втягнуло атлантичну спільноту у вир суперечностей, які лише нещодавно набули виразно окреслених форм. Одним із наслідків «холодної війни» є те, що колишня риторика щодо трансатлантичної єдності більше не відповідає своїм цілям. Невиразні загальні заяви про свободу та вільний світ, що були достатніми для підтримування єдності за умов реальної загрози, зараз закономірно підпадають під більш критичний аналіз. Сполучені Штати і Європа мають різне уявлення про демократію та економічну політику. Розбіжності у підходах, що розглядалися через необхідність спільної оборони, тепер постають знов.

Кінець XX – початок XXI століття характеризується як епоха глобалізму, як час, для якого характерні все більша взаємозалежність, перетинання національних інтересів і відкриті кордони, прозорі для будь-якого проникнення ззовні – від терористів і новітніх технологій до вірусів і демократичних ідеалів.

Загроза національній/міжнародній безпеці в сучасних умовах бачиться не тільки і, можливо, не стільки як результат чиеїс свідомої діяльності (державної чи громадської). Загроза усе частіше розглядається як наслідок формування, розвитку самої системи міжнародних відносин, яка є набором двох сотень суверенітетів (які не визнають над собою іншої влади, окрім самих себе), стихійна та слабо керована за самою своєю суттю. Таким чином, безпека усе частіше ідентифікується не стільки як загроза, кимось свідомо створена, скільки як явище, яке виникло об'єктивно, в результаті саморегулювання зовнішнього середовища, процесів, які народжені новими технологіями, принципами, правилами, традиціями поведінки, закладеними в повоєнну міжнародну систему: протистояння на лінії Схід–Захід, Північ–Південь, нерівномірність соціально-економічного розвитку, екологічні катастрофи, політична відсталість, наявність зон бідності, зіткнення цивілізацій і силових центрів.¹

Разом з тим у світі зростає несприйняття західних норм і цінностей демократії. Зростанню й радикалізації антидемократичного (по суті антиамериканського) руху, який усе частіше набирає терористичної форми, в кінці XX – на початку XXI

століття сприяють такі фактори, як зростаючий розрив між бідними та багатими країнами, глибша порівняно з Заходом релігійність і нетолерантність до інших культур, західних ідей і цінностей, точніше до їх проникнення у традиційне середовище ісламського суспільства. За допомогою сучасних засобів масової інформації та комунікацій ідеї демократії і громадянських прав підточують ісламські підвалини, основи їх традиційного управління.

Злиденність, репресії, нестабільність влади багатьох країн Азії й Африки, амбіції постійно воюючих між собою місцевих лідерів, невикористана енергія люмпенізованої молоді створює поживне середовище для терористичного руху. У деяких випадках він обмежується регіональними рамками, але усе частіше виходить, нерідко фінансований ззовні великими міжнародними організаціями, і на трансграничний рівень.

Транснаціональний тероризм – це системний виклик світу, де забезпечення безпеки є функцією держави. Одним із варіантів відповіді на цей виклик є глобальна антитерористична війна оголошена США. Її можна вважати спробою реалізації високотехнологічних планів зміни зовні режимів на територіях, звідки походить реальна чи удавана терористична загроза, і подальшого використання технологій зі створення там «нової державності». Прикладом подібних дій стали Афганістан та Ірак.

Отже, на межі XXI століття перед зовнішньополітичним істеблішментом США (та значно меншою мірою перед Європою) виникла необхідність вимушеного усвідомлення широкого комплексу загроз євроатлантичній спільноті в світовій міжнародній системі. Спостерігається виникнення нового різновиду політичної концепції, яка базується на пріоритеті факторів силового впливу, адаптованих до реалій глобалізованого світового середовища.

Домінування євроатлантичної спільноти в сучасному світі забезпечується військово-політичними можливостями США і країн – членів НАТО. Саме їхня роль визначає владно-силову складову сучасної міжнародної системи. За таких умов владно-силові чинники міжнародної системи переважають над іншими міждержавними інституціями та міжнародним правом.

Водночас стає очевидним, що розширення ЄС та припинення воєнних конфліктів на Балканах скорочує сферу проблем, які потребують реагування з боку НАТО. Таким чином, за мирного часу цей союз перетворюється на резервне об'єднання, використовуючи переважно функції військово-політичної взаємодії, підтримання обороноздатності

та проведення навчальних тренувань. Очевидно, що політична залежність ЄС від США найближчим часом зберігатиметься, однак трансатлантичні відносини й надалі послаблюватимуться. У тому числі – через відсутність відчуття Європою прямих воєнних загроз. ЄС намагатиметься зміцнити свій вплив через міжнародні організації та режими, включаючи реформу Ради Безпеки ООН, Кіотський протокол, Міжнародний суд з прав людини тощо. Курс ЄС позначатиметься прагненням до самостійного політичного впливу та продовженням військового співробітництва із США, хоча й у скорочених формах.²

Проте, з одного боку, в сфері міжнародних відносин силова політика США переконливо засвідчила всі слабкості застарілої системи підтримання миру і безпеки, а також невидимі перешкоди, які ускладнюють процес формування нового світоустрою. Вона довела, що застосування збройних сил не може слугувати універсальним засобом протистояння тероризму. Сьогодні немає доказів, що антитерористичні методи, які використовуються країнами, сприяють вирішенню самої проблеми тероризму. Більше того, застосування військової сили може стимулювати його розвиток, а також породжувати цілу низку проблем, які торкаються міждержавних відносин. Усе це різко знижує ефективність «військового» варіанта і потребує пошуку інших засобів протистояння тероризму.

З іншого боку, антитерористична кампанія США у світі, їх прагнення зайняти в ній не просто провідні позиції, але й контролювати дії інших учасників цієї кампанії, викликала усе більше неприйняття як у членів антитерористичної коаліції, так і в решти суб'єктів міжнародних відносин. Ставала виразною негативна реакція дедалі більшої кількості учасників міжнародного життя на американські методи ведення антитерористичної боротьби, а також на намагання США під гаслом боротьби проти тероризму поширити американські цінності і норми поведінки.³

З упевненістю можна констатувати, що драматичні події 11 вересня, які вплинули на президента і на усю країну, продовжували впливати на зовнішню політику Дж. Буша. Пріоритетним завданням другого президентства Дж. Буша усе ще залишалося відновлення миру і безпеки в небезпечному і невизначеному світі, тобто боротьба з міжнародним тероризмом.

Однак боротьба з тероризмом повинна бути одним, але не єдиним, пріоритетом американської і міжнародної політики. Реальною небезпекою для США є помилкова оцінка трансформацій, що від-

булися в світі, і різюча розбіжність американського підходу до проблеми порядку з баченням майбутнього порядку в решти світу.⁴

Американська стратегія жорсткої сили не тільки завдає шкоди правовим міжнародним основам, а й ігнорує дуже важливий гуманітарний фактор. Мало хто в США замислювався над тим, які наслідки для людей несе політика демократизації і боротьби з авторитарними режимами. Аналізуючи теоретико-історичні витoki доктрини Дж. Буша, можна помітити, що в республіканській адміністрації не робили відмінностей між політикою «звільнення» і «демократизації». Звідси переконання, що усунення С.Хусейна автоматично, без додаткових зусиль забезпечить розвиток і становлення демократії. Ніхто серйозно не думав про те, якими можуть бути наслідки для економіки країни, для її населення, міжетнічних відносин.⁵

Отже, реалізація доктрини Дж. Буша була пов'язана з труднощами, вона не вирішувала, а створювала нові проблеми для США і світового співтовариства. Іронія моралістського підходу, заснованого на націоналізмі, полягає в тому, що високі устремління покінчити з несправедливістю і аморальністю на практиці призводять до того, що війна стає ще більш аморальною і жахливою, розхитує ту політичну і моральну основу, на якій і повинен будуватися світ». Месіанство в політиці США призводить до негативних наслідків усередині країни і в світі: породжує зростання націоналістичного екстремізму в американському суспільстві, стає відвертою демонстрацією презирства і зневаги до інтересів інших країн, що не може справляти стабілізуючого впливу на міжнародну і внутрішньополітичну ситуацію.⁶

Доктрина Дж. Буша не сприймалася більшістю в Західній Європі, Росії, Китаї, а також ісламським світом. Ніхто не бажає дарувати наймогутнішій державі світу право першого, попереджувального удару. Це відкриває перспективу створення широкомасштабного альянсу захисників власного суверенітету. Як відмічалось багатьма дослідниками, «найбільший недолік нової американської доктрини полягає у завищеній самооцінці, у надмірній схильності використовувати воєнну силу та ігнорувати інші системи цінностей і союзників. Ось чому ця доктрина не протримається довго».⁷

Проте через дистанціювання політичних еліт ряду європейських країн від нової стратегії силової політики США часів президентства Дж. Буша, суттєвої трансформації зазнавала й сама євроатлантична спільнота, що набувала яскравого двохкомпонентного характеру. Безсумнівно, що саме

безкомпромісна позиція провідних країн ЄС справила істотний стримувальний вплив на наміри адміністрації Дж. Буша вдатися до проведення широкомасштабних силових операцій у нестабільних регіонах світу.

Однак прагнення Європи до мирного вирішення конфліктів явно не проявилось під час косовської кризи 1998–1999 рр., коли вона нарівні із США брала участь у тиску на режим С. Мілошевича і в агресії проти Югославії. Очевидно, основна проблема полягає не у ставленні до війни в принципі, а в тому, у чийх руках перебуває цей інструмент вирішення міжнародних криз. Європейців, напевно, більше влаштовувала адміністрація Б. Клінтона, яка усвідомлювала важливість багатостороннього підходу до розроблення і здійснення важливих політичних пріоритетів. Югославська кампанія стала тим випадком, коли Америка і Європа, хай і не завжди добровільно, ділили відповідальність одна з одною.⁸ В іракській війні, як і в усьому підході адміністрації Дж. Буша проти так званої вісі зла, Європа бачила лише американський імперський інтерес, який їй просто пропонують обслуговувати і створювати видимість багатосторонності.

Незважаючи на протиріччя, які виникли між Сполученими Штатами і «старою» Європою з питання вторгнення до Іраку, європейці не були зацікавлені в поразці Америки і виведенні союзних військ. Європейці відкидали не саму стратегію США, спрямовану на стабілізацію окремих регіонів, а методи її реалізації. Унілатералістська політика, з точки зору європейців, несе в собі певну небезпеку. По-перше, вона підриває легітимність міжнародних інститутів, які необхідно реформувати, але не руйнувати. По-друге, вона таїть небезпеку ізоляції США, яка виявляється у зростанні антиамериканських настроїв в усьому світі і схильності Америки ігнорувати загрози стабільності в регіонах, які не входять до зони її стратегічних інтересів. По-третє, вона вносить розлад у відносини з Європою, яка не менше, ніж США, зацікавлена в підтриманні миру і стабільності.

Проте геополітична ситуація кардинально відрізняється від епохи «холодної війни». У XXI столітті не зменшуються, а навпаки, зростають екологічні, соціально-економічні проблеми, а також виклики безпеки, з якими вже не можуть впоратися застарілі міжнародні інститути, народжені в повоєнну епоху. Необхідні нові формули й нові механізми співробітництва у світі, які б дали змогу транснаціональним неурядовим організаціям і локальним неформальним групам брати безпосе-

редню участь у прийнятті рішень на міжнародному рівні. Мова не йде «про застарілу концепцію світових федералістів», які обстоюють всесвітній уряд, чи про децентралізацію національного правління. Її концепція полягає у створенні «цілком нової» системи, яка «інкорпорувала б державні і приватні, національні і транснаціональні організації в зростаючі представницькі міжнародні органи, не зашкоджуючи демократії».⁹

Склад нового колективного органу, чи то «нове ядро» чи «новий концерт провідних світових держав», повинен бути ширшим, ніж Велика вісімка чи РБ ООН, і входження до нього має визначитися не тільки економічними і військовими показниками. Одним із критеріїв може і повинна стати геополітична значимість тієї чи іншої країни для підтримання стабільності в конкретному регіоні і її спроможність брати вагому участь у вирішенні існуючих глобальних проблем. Розроблення нових форм взаємодії могло б вирішити проблеми створення нового світового порядку.¹⁰

Однак відкидаючи старий порядок як такий, що віджив, США не змогли представити нової, кращої, моделі порядку XXI століття. Ситуація, що склалася, пояснюється цілою низкою причин. По-перше, концепції «одного полюса-гегемона», «демократичної імперії», «світового судді» неконструктивні за суттю і формою. По-друге, у Вашингтоні не можуть чітко сформулювати, якою повинна бути інфраструктура нового порядку, знищуючи стару структуру США не створюють натомість системи взаємопов'язаних норм та інститутів, які захищали б не тільки Америку, але й інші країни. Міжнародна ситуація на початку XXI ст. відобразила різноманітність і складність сучасного світу, неможливість керувати ним без системи. По-третє, США, лобіюючи свої інтереси, використовують подвійний стандарт: вони присвоїли собі право на «абсолютний суверенітет», але відмовили у цьому праві іншим країнам. По-четверте, в тому різі, коли руйнівна функція переважає над творчою, існує загроза зростання нестабільності у світі і в становищі наддержави.

За оцінками політологів, політика адміністрації Дж. Буша, воєнна за своїми принципами, за духом і за методами, фактично перейняла окремі риси тих самих країн «осі зла», проти яких США воюють. У результаті такої політики, вважають критики з числа ліберальних демократів, відбулося зростання активності терористичних організацій, зросла небезпека для американських військових, які воюють за кордоном, виникли проблеми з урегулюванням ситуації в Іраку (загроза дезінтеграції і громадянської війни),

посилилась опозиція американській політиці з боку європейських країн, міжнародна громадська думка також не змінилася в кращу сторону. Необхідно визнати, що мілітаризація політики США була притаманна і демократам при Б. Клінтоні, хоча й не була настільки відвертою¹¹.

США давно проводять імперську політику, і нині змінилися лише умови для здійснення такої політики (немає реальної перешкоди – СРСР) і збільшилися масштаби (практично, увесь світ). Посилення імперської тенденції відбулося через те, що зник Радянський Союз, який виконував аналогічну функцію в своїй сфері впливу і обмежував імперські устремління США, а країни Європи сконцентрувалися на внутрішніх інтеграційних процесах.

Одна із фундаментальних причин трансатлантичних розбіжностей, яка фокусується перш за все на відносинах між НАТО і ЄС, полягає в тому, що вперше після закінчення Другої світової війни європейці намагаються побудувати відносини рівноправного партнера із США у сфері оборони і безпеки.

Іракська проблема яскраво засвідчила, що криза атлантизму виражається у більш широких трансатлантичних протиріччях у сфері безпеки. Одне з принципових протиріч – це різне уявлення про те, як повинна бути організована система безпеки в Європі і світі. США відстоюють існуючу натоцентричну систему організації безпеки, тоді як частина Європи, яка охоплює переважно зону франко-німецького впливу, намагається побудувати систему європейської безпеки на основі ЄС, а міжнародну – на основі взаємодії багатосторонніх структур (ООН, НАТО, ЄС, ОБСЄ). Ці два альтернативні підходи складають одне з головних протиріч у трансатлантичних відносинах.

Розкол між США і Європою, який викликала війна в Іраку, не є першопрчиною кризових явищ у їх взаємовідносинах. Ця війна лише загострила існуючі протиріччя, які мали об'єктивний характер. Трансатлантичні розходження мають багато причин, але основними є наступні: кардинальна

зміна положення США і Європи в системі міжнародних відносин, які сприяють конфлікту норм і правил внутрішнього життя «постсучасної» Європи із стороннім середовищем американського домінування; фундаментальні ідеологічні протиріччя між американським неоконсерватизмом та ідейною основою розвитку європейської інтеграції; конкуренція американської та європейської моделі нового світопорядку. Найбільші розбіжності між США і Європою існують не стільки у поглядах на роль воєнної сили у міжнародних відносинах, скільки в питаннях управління світовим порядком і у відношенні норм і принципів світорегулювання.

Ці розбіжності свідчать, що Америка після 11 вересня більш індивідуалістична, ніж Європа, більш патріотична, більш консервативна і релігійна. Відмова Європи від використання принципів *Machtspolitik*, перевага дипломатичних шляхів урегулювання конфліктів силовим, намагання діяти відповідно до принципів міжнародного права свідчать, що розходження між Європою й Америкою мають аж ніяк не поверхневий характер. Подолання ж розбіжностей з Америкою буде значною мірою залежати від того, чи зможе Європейський Союз запропонувати американській моделі «управління» світом власні принципи світоустрою.

Формуванням європейської політики безпеки і оборони у межах ЄС є свідчення про трансформацію та відхід від американоцентричного атлантизму, оскільки ця політика формується за межами Альянсу, хоча й при тісному співробітництві з цією організацією. Хоча вплив НАТО відбивається на політиці безпеки Євросоюзу і на концептуальному рівні, і в практичних справах, нарощування європейського військового потенціалу супроводжується зростанням геополітичного впливу Європи. У свою чергу, зростання зовнішньополітичних амбіцій Європи буде вести до дедалі більш жорсткого суперництва із США за вплив у світі. Конкуренція між Європою і США ставатиме невід'ємною частиною їх взаємовідносин на додаток до партнерства.

ПОСИЛАННЯ

¹ Kugler R.L. National Security in a Globalizing World of Chaos: The United States and European Responses / R.L. Kugler // Western Unity and the Transatlantic Security Challenge / European Center for Security Studies. — 2002. — № 4. — P. 40–41.

² Толстов С. Тенденції світової політики і параметри ефективної зовнішньополітичної моделі / С. Толстов // Національний інтерес. — 2005. — Серпень. — С. 27.

³ Discussing Document that Will be Released that Discusses Principal differences Between United States and Europe // Financial Times Information. — 2005. — February 16. — P. 10.

⁴ Gaddis J.L. Grand Strategy in the Second Term [Електронний ресурс] / J.L. Gaddis // Foreign Affairs. — 2005. — January/February. — Режим доступу: www.foreignaffairs.org/20050101/faessay84101/john-lewis-gaddis/grand-strategy-in

the second-term.html.

⁵ Monten J. The Roots of the Bush Doctrine: Power, Nationalism, and Democracy Promotion in U.S. Strategy / J. Monten // *International Security*. — 2005. — Spring № 4. — Vol. 29. — P. 145.

⁶ Lieven A. Liberal Hawk Down / A. Lieven // *The Nation*. — 2004. — 25 October.

⁷ Ришков М.М. «Grand Strategies»: актуалізація американського досвіду стратегічного планування / М.М. Ришков. — К.: «Алькор», 2006. — 247 с.

⁸ Zakaria F. The Post-American World / F. Zakaria — Norton: W.W. & Company, 2008. — 288 p.

⁹ Florini A. The Coming Democracy: New Rules for Running New World / A. Florini. — Washington: Island Press, 2003. — 272 p.

¹⁰ Шаклеина Т.А. Стратегия прогресса или стратегия войны (размышления о состоянии американской внешнеполитической мысли / Т.А. Шаклеина // *США–Канада экономика, политика, культура*. — 2006. — № 1. — С. 14.

¹¹ Tucker R., Hendrickson D. The Sources of American Legitimacy / R. Tucker, D. Hendrickson // *Foreign Affairs*. — 2004. — № 6, — Vol. 83. — November/December. — P. 42.

Lakyshyk D.M. U.S.-European relations during the presidency Georg W. Bush / Institute of World Economy and International Relations NAS of Ukraine.

The paper considers the problem of transatlantic relations, the period of presidency of George W. Bush. The causes of transatlantic contradictions between the USA and Europe which were forming during a considerable period of time were analysed. It is proved, that these are two completely contrary strategies – force (USA) and weakness (Europe), are the sources of contradictions in the category of definition of national interests, estimation of threats and ways of reaction on them.

Key words: USA, Europe, transatlantic contradictions, the Bush's doctrine.

Лакишик Д.М. Американо-европейские отношения периода президентства Дж. Буша-младшего / Институт мировой экономики и международных отношений НАН Украины.

В статье рассматриваются проблемы трансатлантических отношений периода президентства Дж. Буша-младшего. Проанализировано причины трансатлантических противоречий между США и Европой, которые формировались в течение длительного периода времени. Доказано, что это две совершенно противоположные стратегии – силы (США) и слабости (Европа), с которых возникают различия в категории определения национальных интересов, оценка угроз и способы реакции на них.

Ключевые слова: США, Европа, трансатлантические противоречия, доктрина Буша.

Стаття надійшла до редколегії 16.03.2012

Прийнята до друку 27.03.2012